

УДК 343.976

К.О. КРУТ, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Стасиша Національної академії правових наук України

ПОНЯТТЯ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ЙОГО МІСЦЕ У НЕЗАКОННОМУ НАРКООБІГУ

Ключові слова: збут, незаконний обіг, наркотичні засоби та психотропні речовини, наркозличинність

Проблемою наркозличинності та боротьби з цим негативним явищем займалося багато як вітчизняних так і зарубіжних науковців, серед яких слід відмітити Ю.В. Бауліна, Т.А. Боголюбову, В.І. Борисова, А.А. Габіані, В.В. Голіну, Б.М. Головкіна, О.П. Гороха, І.О. Доброреза, Л.В. Дорош, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, О.М. Костенко, В.Н. Курченко, О.М. Лемешко, О.М. Литвинова, А.А. Музику, Л.І. Романова, Я.В. Ступник, В.А. Тимошенко, М.С. Хруппу, О.Ю. Шостко, А.В. Щеглова та ін. Криміналісти у своїх працях розглядали питання кваліфікації наркозличинів, кримінальної відповідальності, удосконалювали конструкцій окремих складів злочинів. Кримінологи вивчали наркозличинність, давали кримінологічну характеристику злочинів у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та осіб, які їх вчинили, з'ясовували детермінанти, пропонували заходи запобігання. Серед інших, предметом кримінологічних досліджень було й незаконне виробництво наркотичних засобів. Водночас, збут наркотичних засобів та психотропних речовин, що є метою усіх попередніх ланок незаконного виробництва наркотичних засобів (незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання) – залишається малодослідженим у кримінології. Бракує знань щодо поняття збуту наркотичних засобів як явища

соціальної дійсності, закономірностей його організації та функціонування (механізму дії), особи збувальника і потерпілого, детермінацію, головних напрямів запобігання. Сукупність перелічених питань і становить наукове завдання цієї публікації.

Відповідно до чинного законодавства існує дві сфери обігу наркотичних засобів та психотропних речовин – законний і незаконний. Згідно Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», легальним обігом вищезазначених засобів є такі види діяльності, як культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, транзит через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, включених до Переліку [1]. Виключне право організації й контролю за легальним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин належить державі. Отже, вказані види діяльності є монопольними.

Водночас існує інша сфера обігу вказаних засобів – незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин. Останній включає: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збут, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзит через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які здійснюються з порушенням вимог Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» [2]. Як бачимо, різниця між легальним і нелегальним обігом наркотичних засобів, окрім правої регламентації самої процедури обігу полягає також і в передбаченні збуту як окремої ланки незаконного на-

ркообігу, котрій підпорядковується вся злочинна діяльність у цій сфері. Звідси випливає необхідність докладного розгляду поняття збуту наркотичних засобів на рівні окремого кримінологічного явища.

Незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин вчені схематично розглядають як сукупність декількох технологічно взаємозалежних стадій. Зокрема, В.А. Тимошенко, В.Б. Івасенко, М.С. Хруппа ведуть мову про виробництво → транспортування (доставлення) → збут наркотичних засобів (реалізація) [3, с.13; 4, с.13; 5 с.27]. Схожої точки зору дотримуються А.А. Беседін: вирощування (заготівлю) → виробництво → транспортування → торгівлю з метою наживи [4, с.12].

Як правило, збут наркотиків не відбувається в тому місці, де їх було виготовлено чи придбано. Вони переміщуються до ринків збуту, розташованих здебільшого у великих містах. Враховуючи цю обставину, на думку Л.В. Дорош, Ю.В. Бауліна, схема незаконного наркообігу має такий вигляд: виробництво → переміщення → збут наркотичних засобів → легалізація злочинних доходів. Деякі дослідники поділяють незаконний обіг наркотичних засобів на: культивування → виробництво → торгівлю з метою отримання прибутку [4, с.12–14, 23]. Незважаючи на певні структурні відмінності ланцюгу незаконного накообігу, його обов'язковим елементом є ланка збуту наркотичних засобів.

Підsumовуючи, можна зробити попередній висновок, що незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин включає три технологічно пов'язані умовні блоки: виробництво → збут (реалізація) наркотичних засобів → легалізація наркодоходів. При цьому ключовою ланкою у вказаному ланцюгу є саме збут, або реалізація наркотичних засобів. Серед аргументів даного твердження можна назвати такі.

По-перше, збут – це ергономічний (тобто, в цій галузі – швидкий спосіб отримання грошової вигоди за малих зусиль) спосіб незаконного збагачення. У багатьох випадках

він виступає стабільним, а іноді й єдиним джерелом доходу наркозалежних осіб. Подруге, збут як ключова ланка технології незаконного збагачення робить економічно доцільнимувесь незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів в Україні. Збут задовольняє попит на психоактивні речовини на внутрішньому наркоринку. З цього приводу Б.М. Головкін пише: «Слід брати до уваги, що пропозицію на вказані речовини формують не тільки підпільні нарколабораторії та багатотисячні кустарні виробники психоактивних речовин у побутових умовах, але й цілі галузі виробництва, такі як хімічна та фармацевтична» [6, с.38]. Усунути ланку збуту – фактично означає ліквідувати пропозицію наркопродукції і позбавити багатомільйонних оборотних коштів наркодилків. По-третє, роздрібна ціна наркотичних засобів в рази перевищує оптову [3, с.36], що приваблює чисельних бажаючих заробити на цьому. По-четверте, збут наркотичних засобів швидко затягує у злочинну діяльність та ускладнює добровільне її припинення. По-п'яте, збут – це останній етап, на якому правоохоронні органи можуть перехопити наркотичні засоби та відвернути наслідки їх споживання. По-шосте, методи та способи реалізації наркопродукції постійно удосконалюються, що ускладнює запобіжну роботу органів кримінального переслідування. По-сьоме, наркодилери прагнуть розширити мережу збуту шляхом постійного втягнення у протиправну діяльність наркозалежних осіб із кримінальним минулим, яких легко контролювати. Так, у м. Маріуполь була затримана група осіб, яка займалась систематичним збутом наркотично-го засобу – опію ацетильованого. Усі члени групи – ін'єкційні наркозалежні та раніше судимі, які жили заради чергової дози та, реалізовуючи наркотичні засоби іншим, заробляли таким чином на «задоволення» й собі [7]. Даний випадок на території України не є одиничним, і таких прикладів можна навести чимало.

Тепер слід з'ясувати зміст збуту наркотичних засобів, це дозволить краще зрозуміти

соціальну і правову природу явища, що за ним стоїть. Одна з перших спроб тлумачення поняття збути наркотичних засобів міститься у роз'ясненнях Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 24.12.1987 р. «Про судову практику в справах про розкрадання наркотичних засобів, а також незаконне виготовлення, розповсюдження та інші протиправні дії, пов’язані з наркотичними засобами, сильнодіючими та отруйними речовинами», де містилось визначення незаконного збути наркотичних засобів, під яким слід розуміти будь-які способи їх реалізації (продаж, дарування, сплата боргу, давання у борг, введення ін’екцій власником наркотику іншому тощо) [8, с.25].

На сьогодні у кримінально-правовому законодавстві збут наркотичних засобів та психотропних речовин має чітке визначення, під яким розуміються будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч законам «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, по-зика, введення володільцем цих засобів або речовин ін’екцій іншій особі за її згодою тощо) [9, с.876].

Кримінально-правові норми міжнародних конвенцій боротьби проти незаконного обігу незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин («Єдина конвенція про наркотичні засоби» 1961 р., «Конвенція про психотропні речовини» 1971 р., «Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» 1988 р.) не дають чіткого визначення збути, проте його було включено у поняття «наркотичний обіг», який включає в себе культивування, виготовлення, придбання та різноманітні способи збути наркотиків у порушення постанов Єдиної конвенції [10, с.50, с.62]. Норми «Єдиної конвенції про наркотичні засоби» у підпункті «а» п.1 ст.36 вказують на вичерпний перелік заборонених дій під якими можемо розуміти збут, а саме:

«...пропозиція, пропозиція з комерційними цілями, купівля, продаж, поширення, посередництво, доставка в будь-яких умовах, маклерство, відправка, перевідправка транзитом...» [11].

Криміналісти тлумачать зміст збути наркотичних засобів більш вузько. Так, наприклад, М.І. Мельник та М.І. Хавронюк зазначають, що «незаконний збут передбачає відчуження наркотичних засобів або речовин іншій особі, яка може розпоряджатися ними (або їх частиною) як своїм майном» [12, с.915].

Однією з характерних ознак збути наркотичних засобів є його мета. Мета, як стверджує М.С. Хруппа, має подвійну природу, залежно від стадії вчинення збути: «перша, стосовно кінцевої мети злочинної діяльності, друга на рівні цілей дій, що входять у цю діяльність». Відтак на кожній із стадій злочинної діяльності присутня головна мета – збут наркотичних засобів, яку в свою чергу можна поділити на ту, яка передує збути (мета дій, яка проявляється на попередніх стадіях) – продати наркотик та мета, яка настає при самому процесі збути наркотичних засобів – отримання наживи, доходу (прибутку), тобто одержати бажаний результат [5, с.26]. Специалісти навіть пропонують поділити кримінальну відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів на два види: попередню злочинну діяльність, яка буде передувати збути наркотичних засобів, але з певних причин не буде доведено до кінця та на закінчену діяльність, тобто досягнення поставленої мети, стверджуючи, що відмежування дозволить знизити кримінальну відповідальність за замах чи готовання на збут наркотичних засобів чи психотропних речовин [13, с.202–203].

Після з’ясування кримінально-правового змісту збути наркотичних засобів, розглянемо останній як явище соціальної дійсності. Однічні, нехай навіть багаточисельні факти збути наркотичних засобів не треба плутати зі збутом як антисоціальним явищем, оскільки останнє наділене такими інтегральними властивостями і системними ознаками, які не при-

таманні його окремим проявам. Насамперед, проаналізуємо традиційні у кримінології ознаки соціальних явищ: відносну масовість, історичну мінливість, стійкість внутрішньо структурних зв'язків, соціальну обумовленість.

Доказом масштабності наркозлочинності, високий рівень якої стабільно підтримується сформованими ринками наркотичних засобів і психотропних речовин, є той факт, що наркозлочини упродовж останніх років стабільно посідають друге за поширеністю місце (після злочинів проти власності) серед усіх зареєстрованих злочинів, а їх частка становить понад 10 %. За двадцять років незалежності України кількість зареєстрованих злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів перевищила 1,2 млн. випадків, із них 330,5 тис. становлять злочини, передбачені ст.307 КК України. Останні злочини посідають другу позицію у структурі наркозлочинності. За аналізований період їх частка становить 21,5 % [8, с.252]. За період 1991–2011 років загальна кількість викритих наркозлочинів збільшилася майже в п'ять разів (від 11,3 тис. у 1991 р. – до 53,2 тис. у 2011 р.), а злочинів, пов'язаних зі збутом наркотиків, у понад 15 разів (1 тис. проти 15,6 тис. відповідно). Кожен шостий з притягнутих у державі до кримінальної відповідальності відбуває покарання за наркозлочини [14, с.152].

Статистика двадцяти років боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні свідчить, що кількість осіб, які незаконно вживають наркотики, різко збільшилася. Якщо у 1991 р. на обліку МВС України перебувало 31 тис. осіб, які допускали немедичне вживання наркотичних засобів, то станом на 01.01.2012 р. їх чисельність становила понад 151,7 тис. осіб. Питома вага наркозалежних осіб, які офіційно стоять на обліках, збільшилась з 0,18 % населення у 2001 р. до 0,33 % населення у 2011 р. [15, с.23]. Хоча за спільними оцінками фахівців МОЗ України, ВООЗ, Міжнародного альянсу ВІЛ/СНІДу в Україні, чисельність лише ін'єкційних наркоманів коливається в межах від 325 тис. до 425 тис.

осіб [16, с.172]. Згідно з останнім дослідженням, проведеним інститутом Горшеніна, з проблемою наркоманії безпосередньо стикається кожна десята сім'я в Україні [17]. Щорічно в Україні близько 150 тис. молодих людей стають наркозалежними, а держава зазнає збитків від незаконного наркообігу на суму більше 3 млрд. доларів [18].

Соціальна обумовленість збути наркотичних засобів, з одного боку, пов'язана із прибутковістю даного різновиду злочинного промислу, а з другого боку, – із такими негативними явищами, як соціальна невлаштованість молоді, поширенням у молодіжному середовищі безробіття, бідності, культивуванням гедоністичного способу життя. Так, у м. Київ та Київської області працівниками міліції було припинено діяльність декількох організованих злочинних груп, які займалися виготовленням і збутом наркотичних засобів. Під час проведення санкціонованих обшуків були вилучені наркотичні засоби, які на «чорному ринку» коштували понад 4 млн грн [19].

За оцінкам експертів ЮНІДОК, у світі доходність від наркобізнесу вимірюється близько 2,1 трильон долларів США або 3,6 % від усіх кримінальних доходів [20]. За даними МВС України, прибутковість національного наркоринку дорівнює близько 30 млрд. грн, що складає 70 % прибуткової частини бюджету нашої країни. За даними Державної податкової адміністрації, в Україні щорічно «відмивається» 4 млрд долларів США, 4–5 % цієї суми складають доходи від торгівлі наркотиками [21, с.5].

Прибутковість наркоторгівлі підсилює мотивуючий вплив на суспільну свідомість в умовах складної соціально-економічної ситуації в державі. Як свідчать результати соціологічних досліджень, в Україні останнім часом за межею бідності опинилось 22 млн. громадян, що перевищує 50 % населення. Середньодушові доходи в родинах 85,4 % опитаних молодих людей нижчі офіційно встановленого прожиткового мінімуму [22, с.249]. Складовою залишається ситуація у молодіж-

ному середовищі, зокрема на ринку праці. Серед соціально невлаштованої молоді в кілька разів вищі показники безробіття, нижчий рівень оплати праці, а тому представники низько статусної молоді першочергово становлять групу ризику наркospоживання та торгівлі наркотиками.

За роки правозастосування Кримінального кодексу України, за незаконний збут наркотичних засобів існували такі види покарань: штраф, примусові роботи, виправні роботи та позбавлення волі. Оцінюючи історичну мінливість законодавчого реагування на зміни у сферах соціально-економічного та політичного життя в Україні, можна простежити як пом'якшення так і посилення кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Однак, зміна напряму антинаркотичної політики не вплинула на поступову криміналізацію статті, у якій мова йде про збут наркотичних засобів.

Підсумовуючи вищевикладене, під збутом наркотичних засобів та психотропних речовин пропонуємо розуміти: явище стихійної чи організованої форми реалізації наркопродукції, з метою незаконного збагачення.

З огляду на зазначене визначення, можна вивести ознаки збуту наркотичних засобів. Збут, як явище виникає та розвивається у суспільстві. Лише соціум вирішує, які явища належать до недозволених, заборонених законом. Як антисоціальне явище, збут наркотичних засобів має системний характер і характеризується кінцевим результатом – задоволенням поставленої мети.

По формам організації збут наркотичних засобів може бути стихійний (неорганізований) та організований (наркобізнес). Сутність даного розмежування обумовлена певними особливостями, які притаманні співучасті у вчиненні злочину. Стихійний (неорганізований) збут наркотичних засобів та психотропних речовин може вчинятися як однією особою (збуварником), який не пов'язаний з наркобізнесом, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою чи злочинною

організацією. Організована форма збуту наркотичних засобів, здійснює злочинну діяльність тільки організованою групою чи злочинною організацією. З вищезазначеного можна виріznити ще одну ознаку збуту наркотичних засобів по рівню організації: організований (множинність однорідних дій, пов'язаних зі збутом наркопродукції) та побутовий (наприклад, одноразовий збут наркотичних засобів).

Третя ознака збуту наркотичних засобів різниеться за часовим критерієм: триваючий (зберігання наркотичних засобів), продовжуєний (виробництво наркотичних засобів), одноактний (пересилання наркотичних засобів) [8, с.878]. Організований збут наркотичних засобів може бути триваючим та продовжуєним у часі. Стихійний збут наркопродукції здебільшого одноактний.

Обсяг збуту наркотичних засобів поділяється на великооптовий, дрібооптовий та роздрібний. Це може залежати від кількості наркопродукції та отриманої від неї матеріальної нагороди. Зокрема, збут наркотичних засобів може бути реалізований в оплатній чи безоплатній формі.

Отже, збут наркотичних засобів є різновидом наркозлочинності і входить до сфери обігу наркотичних засобів та психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів. Як передостання ланка незаконного обігу наркотичних засобів збут по суті є ціллю останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/60/95-BP>.
2. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/62/95-BP>.
3. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам :

монографія / В. А. Тимошенко. – К., 2006. – 456 с.

4. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. – Х. : Право, 2005. – 256 с.

5. Хруппа М. С. Кримінологічне поняття наркобізнесу / М. С. Хруппа, О. Вінс // Право України. – 1993. – № 4. – С. 25–27.

6. Головкін Б. М. Антинаркотична політика держави у світлі реформування концептуальних зasad / Б. М. Головкін // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні (з нагоди 35-річчя створення кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ) : матер. міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 25.04.2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 37–40.

7. Понівечів власну долю, наркозалежні почали заробляти гроши на здоров'ї інших [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/738483>.

8. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288с.

9. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х. : Одіссея, 2008. – 1208 с.

10. Гасанов Э. Г. Борьба с наркотической преступностью: Международный и сравнительно-правовой аспекты / Э. Г. Гасанов. – М. : Уч.-консульт. центр ЮрИнфоР, 2000. – 209 с.

11. Единая Конвенция о наркотических средствах 1961 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.incb.org/documents/Narcotic-Drugs/1961-Convention/convention_1961_ru.pdf.

12. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.

13. Бублейник В. А. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 307 КК України: теоретичні і практичні проблеми / В. А. Бублейник, Т. В. Ходирєва // Науковий вісник Юрид. акад. М-ва внутр. справ. – 2003. – № 1 (13) (Спец. вип.). – С. 200–205.

14. Головкін Б. М. Антинаркотична політика держави: напрями вдосконалення / Б. М. Головкін // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2012. – № 4. – С. 151–158.

15. Питання сучасної наркополітики України: права людини та доступ до лікування / Одеська правозахисна група «Верітас». – Х. : Права людини, 2011. – 94 с.

16. Про становище молоді в Україні: (Щодо підтримки молодої сім'ї, посилення соціально-го захисту дітей та молоді у 2001–2006 рр.) : щоріч. доп. Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / [Т. В. Безулік, А. І. Білій, Є. І. Бородін та ін.]. – К. : Гопак, 2006. – 360 с.

17. Большинство украинцев считают наркоманию серьезной проблемой для своего города – опрос [Електронный ресурс]. – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/news/36_bolshinstvo_ukraintsev_schitayut.html.

18. Національний звіт щодо наркотичної ситуації (дані 2011 року) для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.damonitoring.net.ua/file/2012_nat_zvit.pdf.

19. Вартість вилучених оперативниками наркотиків склала понад 4 мільйони гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/764155>.

20. Управление ООН по наркотикам и преступности [Електронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ecosoc/unodc>.

21. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів / О. М. Лемешко. – К. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. – М., 2004. – 112 с.

22. Копилова М. Соціально-економічні фактори, що детермінують злочини проти власності на курортах Південно-Східного уз-

бережжя АР Крим / М. Копилова // Право України. – 2010. – № 3. – С. 246–252.

Крут К. О. Поняття збуту наркотичних засобів та його місце у незаконному наркообігу / К. О. Крут // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 525–531 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13kkoupp.pdf>

Розглянутий збут наркотичних засобів та психотропних речовин, як ключова ланка незаконного наркообігу. Надана детальна характеристика ознак та виведено поняття збуту наркотичних засобів та психотропних речовин.

Крут Е.О. Понятие сбыта наркотических средств и его место в незаконном наркообороте

Рассмотрен сбыт наркотических средств и психотропных веществ, как ключевое звено незаконного наркооборота. Даны подробная характеристика признаков и выведены понятия сбыта наркотических средств и психотропных веществ.

Krut K.O. The Concept of Selling of Drugs and Its Place in Illicit Drug Trafficking

We consider the selling of drugs and psychotropic substances as a key part of the illegal drug trafficking. Gave a detailed description of signs and displayed the concept of selling of drugs and psychotropic substances.